

SOSYAL SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Sevda YAPRAKLI*

Özet

Bu çalışmada, sosyal sermayenin (güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 1990 ve 2000 yılları itibariyle yatay kesit veriler kullanılarak, 28 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örneğinde incelenmektedir. Analiz sonuçları, sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan analiz sonuçları, sosyal sermaye göstergelerinden güven düzeyi değişkeninin, ekonomik büyüme üzerinde işgücü birliklerine üyelik değişkeninden daha etkin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısının fiziki ve beşeri sermayeye göre daha düşük oranda olduğu ve gelişmiş ülkelerde sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olduğu gözlenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Sosyal Sermaye, Güven, Sivil Katılım, Ekonomik Büyüme, MRV Modeli.*

Abstract

Impact of Social Capital on Economic Growth: An Econometrics Analysis

In this study, impact of social capital (trust level and membership to labour unions) on the economic growth is investigated in the sample of twenty-eight developed and developing countries by using cross-country data in 1990 and 2000. The results indicate that there are positive relationship between social capital and

---

* Yrd. Doç. Dr. Sevda Yapraklı Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü,
sevda1@atauni.edu.tr

economic growth. On the other hand, analyses results indicate that trust level variable which one of the indicators social capital is effectively than membership to labour unions variable on the economic growth. However, it is observed that the contribution of social capital to the economic growth is less than that of physical and human capital and is further in developed countries.

Key Words: *Social Capital, Trust, Civic Participation, Economic Growth, MRV Model.*

1. GİRİŞ

Sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, modern kalkınma literatürünün önemli tartışma konularından biridir. Genel olarak bir ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde etkiye sahip olan birimler arasındaki karşılıklı güvene dayalı ilişkiler seti olarak tanımlanan sosyal sermaye, 1993 yılında Putnam'ın İtalya üzerinde yaptığı öncü çalışmayla birlikte kalkınma ekonomisi literatürüne girmiştir (Putnam, 1993: 1-9). Bu çerçevede sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, sadece büyümenin kaynaklarını inceleyen akademisyenlerin temel ilgi alanlarından birini oluşturmakla kalmamış, kalkınma politikalarını oluşturanların da başlıca dayanaklarından biri olmuştur.

Günümüzde sosyal sermaye, ekonomik büyümede fiziki sermaye ve beşeri sermaye kadar gerekli olan bir sermaye türü olarak kabul edilmektedir (Temple, 2000: 22). Sosyal sermaye; kaynak israfını önleyerek, piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırarak, kamu mallarının yönetiminde etkinlik sağlayarak, pozitif dışsallıklar yaratarak, finansal kaynakları bir araya getirerek, teknolojik bilgi akımlarını kolaylaştırarak ve girişimcileri teşvik ederek uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkilemektedir (Glaeser, 2001: 3, 4). Bu nedenle birçok kalkınma iktisatçısı, sosyal sermayenin farklı boyutlarını ele alarak, sosyal sermayenin ekonomik performans üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.

Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde oynadığı önemli rolden hareketle yapılan bu çalışmanın temel amacı; 28 gelişmiş (GÜ) ve gelişmekte olan ülkede (GOÜ) sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ekonometrik yöntemlerle değerlendirmek ve sosyal sermayenin ekonomik büyümede fiziki ve beşeri sermaye kadar etkin bir üretim faktörü olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada öncelikle sosyal sermaye ile ilgili teorik çerçeve incelenmekte ve konuyla ilgili uluslararası literatürde yer alan belli başlı çalışmalar, ulaşılan sonuçlar itibarıyla sunulmaktadır. Daha sonra araştırmada kullanılan yöntem ve veriler tanıtılmakta ve uygulama sonucunda ulaşılan bulgular verilmek-

tedir. Son olarak ise elde edilen bulgular kısa bir sonuç bölümüyle değerlendirilmektedir.

2. EKONOMİK AÇIDAN SOSYAL SERMAYE

Sosyal sermaye kavramının orjini 19. yüzyıl klasik sosyolojisine dayanmasına rağmen, çağdaş anlamıyla ilk kez 1970'lerde Bourdieu ve Coleman tarafından kullanılmıştır. 1990'lı yıllarda ise en geniş anlamıyla Burt, Portes ve Putnam tarafından geliştirilerek iktisat literatürüne girmiştir (Woolcock, 1998: 155, 159).

Terimin kapsadığı unsurların birçok tanımının olması nedeniyle sosyal sermayeyi kategorize ve analiz etmek güçtür. Bu nedenle sosyal sermayenin çeşitli şekilleri ve boyutları oluşmuştur. İktisatçılar arasında sosyal sermayeyi oluşturan ilişkilerin ve örgüt tiplerinin neler olduğu konusunda bir çok tartışma olmakla birlikte bir çok iktisatçı, sosyal sermayenin diğer sermaye türlerini tamamlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu yönünde görüş birliği içindedirler (Colletta and Gullen, 2000: 8).

Genel olarak sosyal sermaye; toplumun verimliliği üzerinde etkiye sahip olan ekonomik birimlerin, karşılıklı kazançları için işbirliği ve koordinasyonunu kolaylaştıran bağlantılar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal örgüt özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Putnam, 1995: 66). Bu çerçevede sosyal sermaye kavramında grup üyeliği ve güven düzeyi ön plana çıkmaktadır. Genellikle aynı derecede önemli olan bu iki unsur dikkate alınarak ekonomik büyüme üzerindeki etkileri tartışma konusu yapılmaktadır. Ancak uzun dönemli büyümeyi açıklamada, bütün unsurları kapsayan geniş kapsamlı sosyal sermaye endeksini kullanmak daha etkin olacaktır.

Klasik iktisadın kurucusu Smith (The Theory of Moral Sentiments), Marshall, Hicks, ve Hume gibi iktisatçılar, piyasaların etkin işleyebilmesinde fikirlerin, moral davranışların, devlet ve kilise gibi kurumların önemli roller oynayabileceğini vurgulamışlardır. Ancak 19. yüzyılda Mill, Bertham ve Ricardo gibi iktisatçılar The Wealth of Nations'u takip ederek diğer teoriyi sosyologlara bırakmışlardır. Sosyal sermaye, klasik sosyolojide büyük yankı uyandırmasına rağmen, iktisatta göz ardı edilmiştir (Woolcock, 1998: 160). 1990'larda Gelişmekte Olan Ülkeler'in (GOÜ) ve geçiş ekonomilerinin benzer doğal, fiziki ve beşeri sermaye donanımlarına sahip olmalarına rağmen çok farklı büyüme oranlarına sahip oldukları gözlenmiştir (Feldman and Assof, 1999: 1).

Bunun üzerine, Chicago Üniversitesi'nin düşüncesiyle Amerikan Üniversiteleri ekonomik büyümeyi etkileyen bağımsız faktörler olarak sosyal güçlere dikkat çekmişler ve sosyal sermaye kavramının iktisatçılara sosyologlardan daha farklı şekilde hizmet etmeye başlamasını sağlamışlardır. Böylece sosyal sermaye, iktisadi büyüme teori ve politikalarının

önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmiş ve yeni iktisadi sosyoloji adı altında bir literatür oluşmasına katkıda bulunmuştur (Woolcock, 1998: 160). 1993 yılında Putnam'ın İtalyan bölgeleri üzerinde yaptığı öncü çalışmayla birlikte kalkınma ekonomisi literatüründe yerini alan sosyal sermaye, günümüze kadar farklı boyutlarda ele alınarak ekonomik performans üzerindeki etkileri itibariyle birçok teorik ve uygulamalı çalışmada inceleme konusu yapılmıştır (La Jolla Institute, 1999: 2).

3. SOSYAL SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, bir ülke ekonomisinin mal ve hizmet üretme kapasitesinin artması olarak tanımlanmaktadır. 1950'lerin başlarından 1980'lerin sonlarına kadar, ekonomik büyümenin, fiziki ve beşeri sermaye ile teknoloji gibi üretim faktörlerine yatırım yapılması suretiyle gerçekleştiği kabul edilmiştir. Ancak 1990'larda yeni iktisadi sosyoloji olarak adlandırılan sahada çalışan bazı iktisatçılar, geleneksel üretim faktörlerine yatırım yapmanın ekonomik büyümeyi kısmen açıkladığını, ekonomik büyüme oranlarındaki farklılıkların sosyal sermaye yatırımlarıyla açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir (Serageldin and Grootaert, 2000: 44). Bu kapsamda 1990'lı yıllardan günümüze kadar yapılan uygulamalı çalışmalarda, geleneksel faktörlerin yanı sıra sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi açıklamada önemli bir rol oynadığı görüşü desteklenmiştir (Whitely, 2000: 1). Bu görüşlerden hareketle sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki temel etkilerini mikro ve makro seviyede olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

3.1. Mikro Seviyede Sosyal Sermaye

Mikro seviyede sosyal sermaye; akrabalık, din ve etnik girişimcilik birlikteliği şeklinde ortaya çıkan sosyal sermaye türüdür. İktisatçılar bu sermaye türünü piyasaların etkin işlemlerini iyileştirme açısından ele almaktadırlar.

Buna göre mikro seviyedeki sosyal sermayenin ekonomik işlemler üzerindeki ilk etkilerinden biri; bilgi paylaşımı, faaliyetleri koordine etme ve ortak karar alma için informal bir çerçeve oluşturmasıdır (Serageldin and Grootaert, 2000: 47). Bu çerçevede oluşan yoğun iletişim ağı, eksik bilgi nedeniyle ortaya çıkan piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırarak, ekonomik birimlerin etkin kararlar almalarını sağlamaktadır. Mikro seviyede ileri derecede etkin ve esnek endüstriyel bölgeler üzerinde yapılan çalışmalarda, çeşitli firma ve endüstri bağlantıları yoluyla ortaya çıkan işbirliği ağlarının, koordinasyonu kolaylaştırarak, aktarma, yürütme, eksik bilgi ve bürokrasiden kaynaklanan gereksiz işlem maliyetlerini azalttığı ve pozitif dışsallıklar yarattığı görülmektedir (Putnam, 1993: 5). Bu yolla, daha etkin piyasa

araştırması yapılmakta ve üretim için gerekli olan kaynaklar daha az maliyetle tedarik edilmektedir (OECD, 2001: 57).

Diğer taraftan sosyal sermaye birikimi, mikro ekonomik birimler arasında takım çalışmasını kolaylaştırarak, etkinlik ve kaliteyi arttırmaktadır (Omori, 2001: 89). Bu durum, finansal kaynakları bir araya getirmek suretiyle tasarruf ve yatırım kanallarının açılmasına neden olmaktadır.

Ayrıca, mikro ekonomik birliktelikler, bireysel olarak risk olmaktan kaçınan girişimcilerin risk almalarını ve yatırım yapmalarını teşvik etmektedir (Guiso et al, 2004: 530; Marsh, 2000: 59). Böylece, girişimcilerin ticari riskleri azalmakta ve kaynak etkinliği sağlanarak ticari faaliyetler daha kazançlı hale getirilebilmektedir.

Mikro seviyedeki sosyal sermayenin ekonomi üzerindeki bu pozitif etkilerine rağmen, yapılan uygulamalı çalışmalar sonucunda, bu tür bir sosyal sermayenin uzun dönemli ekonomik büyüme için gerekli, ancak yeterli olmadığı ortaya konulmuştur.

3.2. Makro Seviyede Sosyal Sermaye

Makro seviyedeki sosyal sermaye, devlet ve piyasalar arasındaki boşluğu dolduran sivil toplum ile devlet ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. İktisatçılar bu sermaye türünü açıklarken ekonomik büyümeyi etkileyen üretim örgütlerinde kurumların, yasal çevrelerin ve devletin rolünün ne kadar olduğu üzerinde durmaktadırlar.

Makro seviyedeki sosyal sermaye kavramı bir çok neo-faydacı ve liberal iktisatçı arasında tartışma konusu olmuştur. Devlet müdahalesinin yoğun olduğu ekonomilerde sivil toplum örgütlerinin ve kurumsal düzenlemelerin katkısının ortadan kalktığını belirten Putnam ve Woolcock gibi neo-faydacı iktisatçılara göre sosyal sermaye; sıfır toplamlı bir oyundur (Woolcock, 1998: 157). Bu oyunda devlet büyüdükçe diğer kurumlar küçülmektedir. Bu görüşü benimseyen iktisatçılar, sosyal sermayenin az olduğu ekonomilerde devlet müdahalesinin daha yoğun olduğunu, devlet topluma nüfuz ettiğinde, katılımcı bütünleşmenin etkinliğinin ve bilgi bağlantılarının zayıfladığını ileri sürmektedirler.

Makro seviyedeki sosyal sermayenin, bilgiyle tutarlı yapı oluşturan, duyarlı ve uygun politika çevreleri yarattığına inanan Narayan, Portes ve Sensenbrenner gibi liberal iktisatçılara göre ise sosyal sermaye; pozitif toplamlı bir oyundur (Woolcock, 1998: 157). Bu görüşü savunan iktisatçılara göre makro seviyede sosyal sermaye, devletin etkin ekonomi politikalarının belirlenmesine zemin hazırlamaktadır (Glaeser, 2001: 4). Nitekim sosyal sermaye, devlet üzerinde etkin bir denetim mekanizması oluşturarak devletin yeteneklerini tamamlamakta ve ekonomik büyüme için gerekli olan verimli

kaynakların yaratılmasına yardımcı olmaktadır. Günümüzde neo-faydacıların “küçük devlet” görüşü yerine, “devlet ve toplum arasındaki etkileşim ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır” görüşü kabul görmeye başlamıştır (Woolcock, 1998: 166).

Sosyal sermaye, ekonomik ve politik bağlantılar ile bir araya gelince, ekonomik kaynakların verimsiz alanlarda kullanılması azalmakta ve böylelikle kaynak israfı önlenmektedir. Sosyal sermayenin hükümetler üzerindeki dolaylı denetimi sayesinde ise şeffaflık sağlanmakta, yolsuzluk ve rüşvetçilik azalmaktadır (Woolcock and Narayan, 2000: 235). Bu suretle sosyal sermaye, kaynakların üretken ve istihdam sağlayan verimli alanlara aktarılmasına yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan, makro seviyede sosyal sermaye, kamu malları ve piyasa dışı mallarının yönetiminin sağlanması için de zorunlu bir koşuldur (Serageldin and Grootaert, 2000: 49). Bu yönüyle sosyal sermaye, eşit ve adil paylaşım sağlanmasına, verimliliğin artırılmasına ve kamu mallarının yönetiminde etkin bir işbirliği oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

Son olarak devlet desteğiyle oluşturulan sosyal sermaye, yoğun makro iletişim ağları sayesinde teknolojik yenilikler hakkındaki bilgi akışını kolaylaştırmakta ve bu yeniliklerin en yoğun uygulama alanlarının belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Bradshaw and Blakely, 1999: 230). Yeni büyüme teorileri sosyal sermayenin bu yönüne vurgu yapmışlardır (Barr, 2000: 539).

Feldman ve Assof (1995: 5), makro seviyedeki sosyal sermayenin uzun dönemli ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu yönündeki görüşlerin ağırlık kazanması ile birlikte birçok iktisatçının, özellikle gelişmekte olan ülkelerde söz konusu ilişkiyi araştırma konusu yaptıklarını belirtmişlerdir.

4. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik olarak uluslararası literatürde yer alan uygulamalı çalışmalarda, standart ve kapsamlı bir sosyal sermaye ölçümü kullanılmadığı gözlenmektedir. Bununla birlikte teorik ve uygulamalı çalışmalarda en yaygın şekilde kullanılan göstergeler güven ve grup üyeliği ölçümleridir. Bu çerçevede 1990’ların başından günümüze kadar yapılmış olan az sayıdaki belli başlı çalışmaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

Sosyal sermayenin iktisat literatürüne girmesini sağlayan Putnam, Leonardi ve Nanetti 1993’te grup üyeliği ve kurumsal performansa yönelik olarak oluşturdukları üç değişkenli sosyal sermaye endeksi ile İtalyan bölgeleri üzerine öncü bir çalışma yapmışlardır (Putnam, Leonardi and Nanetti, 1993: 80-177). Söz konusu çalışmada, yüksek sosyal sermaye

seviyelerine sahip bölgelerde sosyal sermayenin bölgesel geliri daha fazla artırdığı ortaya konulmuştur.

Benzer şekilde, Helliwell ve Putnam, (1995: 295-307); Narayan ve Pritchett (1996: 269-293); Serageldin (1996: 187-203); Easterly ve Levine (1997:1203-1250); Narayan (1997: 50-66); Helliwell ve Putnam (1999: 1-27); Oerlemans vd. (2001: 60-75); Guiso and Zingales vd (2004: 526-556); Beugelsdijk ve Van Schalk (2005: 301-324) tarafından yapılan çalışmalarda da gruplara üyeliğin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Fakat diğer taraftan Helliwell (1996:19-42) ve La Porta vd. (1997: 333-338) yaptıkları çalışmalarda, birlikte hareket ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşırlarken, Barr (2000) söz konusu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varmıştır (Barr, 2000: 559).

Diğer sosyal sermaye göstergesi olan güven değişkenini kullanan en önemli çalışmalardan biri Knack ve Keefer tarafından yapılmıştır (Knack and Keefer, 1997: 1251-1273). Araştırmacılar tarafından 1980-1994 dönemi için 48 ülke üzerine yapılan çalışmada, güven ile gelir arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Benzer şekilde, Narayan ve Pritchett (1996: 269-293); La Porta vd. (1997: 333-338); Hjerrpe (1998: 1-26); Inglehart (1999: 88-120); Knack (2000: 1-33); Whitely (2000:443-466); Zak ve Knack (2001:395-321); Bali moune-Lutz (2005:1-33) ve Granovetter (2005: 33-50) tarafından yapılan çalışmalarda da güven değişkeninin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir.

Ancak öte yandan, Helliwell (1996: 19-42), Beugelsdijk ve Van Schalk (2005:301-324) yaptıkları çalışmalarda güven ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özetlenecek olursa, uygulamalı çalışmaların büyük çoğunluğunda sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna varıldığını ve çalışma sonuçlarının büyük oranda birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte çalışmalarda farklı sosyal sermaye göstergelerinin kullanılması farklı sonuçların elde edilmesine neden olmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırabilmek için, büyük ölçüde toplulaştırılmış sosyal sermaye göstergesi kullanmanın, sosyal sermaye ekonomik büyüme ilişkisini açıklamada daha etkin olabileceği ifade edilebilir.

5. SOSYAL SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bu çalışmada 28 GÜ ve GOÜ için sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ekonometrik olarak araştırılmıştır.

5.1. Kapsam ve Veri Seti

Çalışmada söz konusu etkinin tahmininde, 28 gelişmiş ve gelişmekte olan Avrupa ülkesi için, 1990 ve 2000 yıllarına ait yatay kesit veriler kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan dönemin kısıtlı olması, özellikle sosyal sermaye ile ilgili veri bulma güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Uygulamanın verileri; GSYİH ve toplam sabit sermaye yatırımı, nüfus, ortalama eğitim yılı ve sosyal sermaye göstergesi olarak güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik değişkenlerine ait serilerden oluşmaktadır. GSYİH ve toplam sabit sermaye yatırımları 2000 yılı baz yılına göre reelleştirilmiştir.

Güven düzeyi ve gruplara üyelik, çalışmanın temel analizlerinde sosyal sermaye seviyesinin iki ana göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bunun nedeni, sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemede hangi göstergenin daha etkin olduğunu ortaya koyabilmektir. Söz konusu göstergeler; World Value Survey’de (WVS) yer alan güven düzeyi ile ilgili soruya “evet” cevabı verenlerin ankete katılan toplam kişi sayısına bölümlüyle elde edilen güven katsayısı ve işgücü birliklerine üyelikle ilgili soruya “üyeyim” cevabı verenlerin toplam kişi sayısına bölümüyle elde edilen gönüllü örgüt ve faaliyetlere katılma katsayısıdır.

Bunun yanı sıra, çalışmada sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde gelişmişlik farklılığının önemli olup olmadığının belirlenebilmesi için GÜ’ler ve GOÜ’ler gölge değişken (D) ataması ile modele dahil edilmiştir. Buna göre Dünya Bankası’nın 2004 yılı kişi başına GSMH değerlerine göre yaptığı ülke sıralamasında, kişi başına gelir düzeyi 10.066 \$ ve daha yukarı olan GÜ’ler için 1 (bir), kişi başına gelir düzeyi 826-10.065 \$ olan GOÜ’ler için 0 (sıfır) değerleri kullanılmıştır. Bu sıralamaya göre GÜ’ler; Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovenya ve Yunanistan’dır. GOÜ’ler ise; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Türkiye’dir.

Tüm veriler esneklik değerlerini belirlemek ve verilerin varyansını stabilize etmek için logaritmaya dönüştürülmüştür. Verilerin derlenmesinde, Dünya Bankası (World Value Survey), International Money Fund (IMF), United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) ve European Distributors of Statistical Software (EUROSTAT) istatistiklerinden yararlanılmıştır.

5.2. Metodoloji

Bu araştırmanın amacı, sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin var olup olmadığını ve etkisi varsa bu etkinin yönünü ekonometrik yöntemlerle değerlendirmektir. Böylece, sosyal sermayenin ekonomik büyümede fiziki ve beşeri sermaye kadar etkin bir üretim faktörü olup olmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla söz konusu ilişkinin tahmin edilmesinde, iktisat teorisinde genel kabul görmüş olan Genişletilmiş Solow Modeli (MRV, 1992: 432) kullanılmıştır. Ele alınan model aşağıdaki gibidir:

$$Y=AK^{0,33} H^{0,33} L^{0,33} \quad (1)$$

Whitely (2000: 447), 1 nolu denkleme sosyal sermayeyi dahil ederek, sosyal sermayeyi de fiziki ve beşeri sermaye ile birlikte bir üretim faktörü olarak kabul etmiştir. Whitely tarafından kullanılan temel model ise şu şekildedir:

$$Y=(K,L,H,S)$$

Yukarıdaki temel modelle yapılan uygulamalı çalışmalarda, denklem doğrusal hale dönüştürülmektedir. Bu çalışmada da kullanılan denklem şu şekildedir:

$$LRY_t = \beta_0 + \beta_1LRK_t + \beta_2LRL_t + \beta_3LRH_t + \beta_4LRSt + u \quad (2)$$

Burada GSYİH Y; toplam sabit sermaye yatırımı K; nüfus L; ortalama eğitim yılı H ve sosyal sermaye (güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik) S ile temsil edilmektedir. Ayrıca, $0 < \beta_1, \beta_2, \beta_3 < 1$ olmak kaydıyla, β_0 sabiti, β_1, β_2 ve β_3 parametreleri ise sırayla üretimin fiziki, beşeri ve sosyal sermaye esnekliğini temsil etmektedir. Bu denklem, sosyal sermayenin marjinal ürününün pozitif olduğunu fakat ölçüğe göre azalan getiriye tabi olduğunu göstermektedir (Whitely, 2000: 449). Buna göre diğer değişkenler sabitken, bir toplumda sosyal sermayenin artması başlangıçta hasılanın artmasına neden olmaktadır. Fakat uzun dönemde hasıladaki artış sosyal sermayenin artışından oransal olarak daha küçük olmaktadır.

Öte yandan doğrusal regresyon modelinin önemli varsayımlarından biri olan sabit varyans varsayımına göre, hata terimi varyansı, bağımsız değişkendeki değişmelere bağlı olarak değişmeyip aynı kalmaktadır. Ancak, özellikle yatay kesit verilere dayalı çalışmalarda sabit varyans varsayımı her zaman sağlanamamakta, bazı durumlarda değişen varyans durumuyla

karşılaşmaktadır. Bu durumda, hata terimi varyansları aynı kalmamakta, bağımsız değişken ile birlikte değişmektedir. Bu değişkenlerin aldığı değerlerin çok yaygın olduğu durumlarda, hata terimlerinin varyansları buna bağlı olarak farklı büyüklükte olabilmektedir (Ertek, 1996: 237-238). Çalışmada, kullanılan modelin açıklayıcılığı açısından önemli olan ve tahmin edicilerin etkinliğini azaltan değişen varyans probleminin varlığını araştırmak için White değişen varyans testi uygulanmıştır.

Çalışmada 2 nolu denklem, ele alınan değişkenler kullanılarak en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Analizlerde ise Eviews 3.0 ekonometrik analiz paket programı kullanılmıştır.

5.3. Analiz Sonuçları

Çalışmada 2 nolu denklem, 1990 ve 2000 yılları için ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular yıllara göre karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Bu şekilde, ele alınan diğer değişkenlerle birlikte sosyal sermaye (güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik) değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin var olup olmadığını ve etkisi varsa bu etkinin yıllar itibarıyla değişip değişmediğini tespit etme imkânı elde edilmiştir.

Sosyal sermaye göstergelerinden güven düzeyinin ele alındığı model ve EKK yöntemiyle elde edilen regresyon tahmin sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Regresyon Tahmin Sonuçları (Güven Düzeyi)

Değişkenler	1990 Tahminleri		2000 Tahminleri	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Sabit	0.515 ^(a)	3.115	0.778 ^(a)	2.962
LRK	0.377 ^(a)	4.108	0.390 ^(a)	4.262
LRL	0.080 ^(b)	2.511	0.068	0.414
LRH	0.232 ^(a)	4.338	0.344 ^(a)	3.017
LRS	0.221 ^(a)	4.023	0.248 ^(b)	2.710
D	0.441 ^(b)	2.102	0.722 ^(b)	2.409
R ²	0.815		0.671	
F	8.832 ^(a)		6.115 ^(a)	
White Testi				
F-İst. (p)	0.676 (0.715)		0.538 (0.809)	
Obs*R-Squared (p)	8.707(0.465)		6.953 (0.642)	

Not : a = %1 ve b= %5 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

White değişen varyans testi sonuçlarına göre p değerinin 0.05 anlamlılık derecesinden büyük olması, kullanılan modelin değişen varyans problemi içermediğini göstermektedir. White Testi ile elde edilen p değerleri, çalışmada kullanılan modelin uygun olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca R^2 değerleri ve F istatistiği sonuçlarından, modelin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğu ve modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra modelde yüksek bir R^2 ve (L değişkeni hariç) anlamsız t değerlerinin olmaması, çoklu doğrusallığın olmadığını göstermektedir. Bu sorunun modelde olup olmadığını belirlemek için ikili korelasyonlara bakıldığında da bağımsız değişkenler arasında pozitif veya negatif yönde güçlü bir korelasyon tespit edilmemiştir.

Tablo 1'de yer alan 1990 yılına ait tahmin sonuçları, ekonomik büyümeyi etkileyeceği düşünülen değişkenlerden nüfus ve gelişmişlik gölge değişkenin % 5, diğer değişkenlerin ise % 1 önem düzeyinde anlamlı olduklarını göstermektedir.

Model sonuçlarına göre, ele alınan değişkenlerin tamamı ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Buna göre, yatırımlardaki % 1'lik artış, GSYİH'yı % 0.38 oranında artırmaktadır. Beşeri sermayedeki artış da ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemekte ve beşeri sermayedeki % 1'lik artış GSYİH'yı % 0.23 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan beşeri ve sosyal sermayenin dahil edildiği modelde nüfus, ekonomik büyümenin önemli bir tahmin edicisi olmaktan çıkmaktadır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan sosyal sermayenin göstergelerinden biri olan güven düzeyi değişkeninin katsayısı ise işaret açısından beklentilere uygundur ve istatistikî açıdan oldukça anlamlıdır. Bu kapsamda, toplumdaki sosyal sermayenin, fiziki ve beşeri sermaye gibi ekonomik büyümeyi teşvik eden üretim faktörlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, güven düzeyindeki % 1'lik artış GSYİH'yı % 0.22 oranında artırmaktadır. D değişkeni ülkelerin gelişmişlik farklılığını ayırt eden değişken olarak atanmıştır. Buna göre GÜ'lerde sosyal sermaye ekonomik büyümeye % 44 oranında pozitif katkıda bulunmaktadır.

1990'dan 2000 yılına gelindiğinde, geçen 10 yıl zarfında modeldeki değişkenlerin işaretleri açısından benzer yapının devam ettiği; ancak nüfus artışının anlamlılığını kaybettiği ve güven düzeyi değişkeninin % 5 düzeyinde anlamlılığını koruduğu gözlenmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, güven düzeyindeki % 1'lik artış GSYİH'yı % 0.24 oranında artırmaktadır. Bunun yanı sıra elde edilen tahmin sonuçları, incelenen dönemde güven düzeyi değişkeninin ekonomik büyümeye katkısının arttığını göstermektedir. Bu

durum, sosyal sermaye birikimindeki artışla birlikte bu değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin de arttığını göstermektedir.

Sosyal sermaye göstergesi olarak işgücü birliklerine üyeliğin ele alındığı model tahmini ise Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Regresyon Tahmin Sonuçları (İşgücü Birliklerine Üyelik)

Değişkenler	1990 Tahminleri		2000 Tahminleri	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Sabit	0.695 ^(a)	3.742	1.708 ^(a)	2.962
LRK	0.333 ^(a)	3.208	0.399 ^(a)	5.151
LRL	0.184 ^(c)	1.881	0.130 ^(c)	1.858
LRH	0.188 ^(a)	5.239	0.312 ^(a)	3.743
LRS	0.171 ^(a)	3.534	0.126 ^(b)	2.775
D	0.361 ^(b)	2.630	0.523 ^(b)	2.734
R ²	0.880		0.694	
F	12.879 ^(a)		6.805 ^(a)	
White Testi				
F-İst. (p)	0.663 (0.722)		0.533 (0.813)	
Obs*R-Squared (p)	8.651 (0.470)		6.915 (0.646)	

Not : a= %1, b= %5 ve c= %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan White Testi, R² ve F istatistiği değerleri, kullanılan modelin değişen varyans problemi içermediğini, açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu ve modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra modelde yüksek bir R² ve anlamsız t değerlerinin olmaması nedeniyle çoklu doğrusallığın olmadığını ifade etmek mümkündür. Teorik beklentiler ile uyumlu sonuçların bulunmuş olması, modelde çoklu doğrusallık olmadığı ile ilgili bir başka göstergedir.

Tablo 2’deki 1990 yılına ait tahmin sonuçları, ekonomik büyümeyi etkileyeceği düşünülen değişkenlerden nüfusun % 10, gelişmişlik gölge değişkeninin % 5, diğer değişkenlerin ise % 1 önem düzeyinde anlamlı olduklarını göstermektedir.

Model sonuçlarına göre, ele alınan değişkenlerin tamamı ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Buna göre, yatırımlardaki, nüfustaki ve beşeri sermayedeki % 1’lik artış, GSYİH’yı sırasıyla % 0.33; % 0.18 ve % 0.19 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan işgücü birliklerine üyeliğin de

ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Buna göre, işgücü birliklerine üyelikteki % 1'lik artış GSYİH'yi % 0.17 oranında artırmaktadır. D değişkeninin katsayısı, sosyal sermayenin GÜ'lerde ekonomik büyümeye % 36 oranında pozitif katkıda bulunduğunu göstermektedir.

1990'dan 2000 yılına gelindiğinde ise modeldeki değişkenlerin işaretleri açısından benzer yapının devam ettiği, işgücü birliklerine üyelik değişkeninin % 5 düzeyinde anlamlılığını koruduğu gözlenmiştir. Buna göre, işgücü birliklerine üyelikteki % 1'lik bir artış GSYİH'yi % 0.13 oranında artırmaktadır. Bununla birlikte 1990 ve 2000 yılına ait tahmin sonuçları, işgücü birliklerine üyelik değişkeninin ekonomik büyümeye katkısının pozitif olduğunu ancak 10 yıllık sürede bu katkının azaldığını göstermektedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında, işgücü birliklerine üyelik şeklindeki sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısının zaman içinde azaldığını söylemek mümkündür. Bu durumun, işgücü birliklerinin küreselleşme sürecindeki piyasa ekonomisine yeterince uyum sağlayamamaları, ekonomik getirileri yükseltecek düzenlemelerin yapılmaması ve bu konuda bütün toplumsal aktörlerin aktif olarak rol almaması gibi sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir.

Elde edilen tahmin sonuçları, sosyal sermayenin bir üretim faktörü olarak ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ancak sosyal sermaye göstergesi olarak ele alınan güven düzeyi katsayısının daha anlamlı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu çerçevede büyüme ve kalkınma için, ekonomik birimler arasında karşılıklı güvene dayalı bilgi değişiminin sosyal ve kültürel alanlarını artırmak ve eşitlemek önemli bir amaç olmalıdır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, 1990 ve 2000 yılı için 28 gelişmiş ve gelişmekte olan Avrupa ülkesinde reel GSYİH, reel toplam sabit sermaye yatırımları, nüfus, ortalama eğitim yılı ve sosyal sermaye göstergesi olarak güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik değişkenlerine ait yatay kesit veriler kullanılarak, sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik olarak incelenmiştir. Bu amaçla, genişletilmiş Solow Modeli'ne sosyal sermaye değişkeni ilave edilmiş ve söz konusu model EKK yöntemi ile 1990 ve 2000 yılları için ayrı ayrı regresyona tabi tutulmuştur. Tahmin edilen model için yapılan istatistik testlerle, değişen varyans ve çoklu doğrusallık probleminin olmadığı tespit edilmiştir.

Tahmin sonuçlarına göre, ele alınan diğer değişkenlerle birlikte sosyal sermaye (güven düzeyi ve işgücü birliklerine üyelik) değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu ve bu etkinin ele alınan dönem içinde devam ettiği tespit edilmiştir. Ancak, sosyal sermayenin temel göstergelerinden biri olan güven düzeyi değişkeni, ekonomik büyü-

meyi işgücü birliklerine üyelik değişkenine göre daha fazla etkilemektedir. Bununla birlikte sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısı, fiziki ve beşeri sermayeye göre daha düşük orandadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, gelişmiş ülkelerde sosyal sermayenin ekonomik büyümeye katkısı pozitif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Bilgi çağı toplumu niteliğindeki gelişmiş ülkelerde, teknolojik gelişme temelli ekonomik büyüme, iyi eğitilmiş ve nitelikli bireylerin birlikte hareket ederek oluşturdukları sosyal sermaye birikimi sayesinde bilgi paylaşımı ve pozitif dışsallıklar yoluyla kümülatif olarak artmaktadır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin üretkenlik için gerekli olan deneyim ve yetenek ile bağlantılı sinerjik ilişkilere önem vermeleriyle ortaya çıkmaktadır.

İktisat literatüründe (özellikle yeni büyüme teorilerinde) beşeri ve sosyal sermayenin, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında geleneksel üretim faktörlerinin tamamlayıcısı durumunda oldukları kabul edilmektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler beşeri ve sosyal sermayenin kalkınma üzerindeki bazı etkilerinin uzun dönemde ortaya çıkmasından dolayı bu yatırımları yapmada isteksiz davranmaktadırlar. Oysa uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı yakalayabilmeleri için sosyal sermayeye kurumsal özellik kazandırmaları ve firma düzeyinde etkinliğini artırmaya yönelik politikalar belirlemeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, gelişmekte olan ülkelerde gerek kalitatif, gerekse kantitatif açıdan ekonominin ihtiyacına uygun eğitime önem verilmesinin, sosyal sermayeyi güçlendirici teşvikler vermenin, ekonomik ve siyasi örgütleri desteklemenin büyük önem arz ettiği ifade edilebilir. Böylece sosyal sermaye, bilgi oluşturma kapasitesini etkili bir şekilde arttırmak ve bilgi oluşumu ile geleceğin ekonomisine yön vermek için oldukça dinamik bir itici güç yaratacaktır. Gelecek nesillere aktarılacak optimal beşeri ve sosyal sermaye yatırımları yapmak suretiyle çeşitli politik tercihler arasında koordinasyon sağlanmış ve gelecek neslin ihtiyaçlarına yönelik sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleştirilmiş olacaktır. Bunun yanı sıra gelecekte yapılacak uygulamalı çalışmalar için güven ve işgücü birliklerine üyeliğin de dahil olduğu geniş kapsamlı sosyal sermaye endeksi oluşturmanın daha anlamlı sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Baliamoune-Lutz, M. and Lutz, S.H. (2004), 'The Contribution of Income, Social Capital, and Institutions to Human Well-Being in Africa', *Centre for European Integration Studies, Working Paper B07*: 1-33.
- Barr, A. (2000), 'Social Capital and Technical Information Flows in The Ghanaian Manufacturing Sector', *Oxford Economic Papers*, 52 (3): 539-559.

- Beugelsdijk, S. and Van Schalk, T. (2005), 'Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test', *European Journal of Political Economy*, 21 (2): 301-324.
- Bradshaw, T.K. and Blakely, E.J. (1999), 'What are 'Third Wave' State Economic Development Effors? From Incentives to Industrial Policy', *Economic Development Quarterly*, 13 (3): 229-244.
- Colletta, N.J. and Gullen, M.L. (2000), *Violent Conflict and The Transformation of Social Capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala and Somalia*, Washington, DC: The World Bank.
- Easterly, W. and Levine, R. (1997) 'Africa s Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions', *Quarterly Journal of Economics*, 112: 1203-1250.
- Ertek, T. (1996), *Ekonometriye Giriş*, Genişletilmiş 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Feldman, T.R. and Assof, S. (1999), *Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence*, An Annotated Bibliography, Washington, DC: The World Bank.
- Glaeser, E.L. (2001), 'The Formation of Social Capital', *ISUMA*, 2 (1), <http://www.isuma.net/v02n01/glaeser/glaeser.htm>(02.01.2006).
- Granovetter, M. (2005), 'The Impact of Social Structure on Economic Outcomes', *Journal of Economic Perspectives*, 19 (1): 33-50.
- Guiso, L., Sapienza, P. and Zingales, L. (2004), 'The Role of Social Capital in Financial Development', *American Economic Review*, 94 (3): 526-556.
- Helliwell, J.F. (1996), 'Do Borders Matter For Social Capital? Economic Growth and Civic Culture in U.S. States and Canadian Provinces', L. Osberg, (ed.), *The Economic Implications of Social Cohesion "içinde"*, 19-42, University of Toronto Press, Toronto.
- Helliwell, J.F. and Putnam, R.D. (1995), 'Economic Growth and Social Capital in Italy', *Eastern Economic Journal*, XXI: 295-307.
- Helliwell, J.F. and Putnam, R.D. (1999), 'Education and Social Capital', *NBER Working Paper* No. W7121, <http://www.ssrn.com/abstract=165129>(02.01.2006).
- Hjerrpe, R. (1998), 'Social Capital and Economic Growth', *Government Institute for Economic Research (VATT)*, Discussion Paper No 183: 1-26.
- Inglehart, R. (1999), 'Trust, Well-Being and Democracy', M.E. Warren, (ed.), *Democracy and Trust "içinde"*, 88-120, Cambridge University Press, Cambridge.
- Knack, S. (2000), 'Social Capital and the Quality of Government: Evidence from the United States', *The World Bank Policy Research Working Papers Series*, 2504, <http://ssrn.com/abstract=632574>(12.02.2006).
- Knack, S. and Keefer, P. (1997), 'Does Social Capital An Economic Payoff? A Cross-Country Investigation', *Quarterly Journal of Economics*, 112: 1251-1273.

- La Jolla Institute (1999), 'Civic Participation: Does it Make Better Communities?', Civic Participation', *Social Capital and Leadership*, <http://www.lajollainstitute.org/LeaderNet/civicpart.html> (15.12.2005).
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Shleifer, A. and Vishny, R.W. (1997), 'Trust in Large Organizations', *American Economic Review*, 87: 333-338.
- Mankiw, G.N., Romer, D. and Weil, D.N. (1992), 'A Contribution to the Empirics of Economic Growth', *Quarterly Journal of Economics*, 107: 407-437.
- Marsh, C (2000), *Making Russian Democracy Work: Social Capital, Economic Development and Democratization*, The Eldwin Mellen Pres, Lewiston.
- Narayan, D. (1997), *Voices of Poor: Poverty and Social Capital in Tanzania*, Environmentally and Socially Sustainable Development Studies and Monographs, Series 20, Washington DC: The World Bank.
- Narayan, D. and Pritchett, L. (2000), 'Social Capital: Evidence and Implications', P. Dasgupta, and I. Serageldin, (ed.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective* "içinde", 269-293, Washington, DC: The World Bank.
- OECD (2001), *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*, Centre for Educational Research and Innovation, France (Paris).
- Oerlemans, L.A.G., Meeus, M.T. and Boekema, F. (2001), 'On The Spatial Embeddedness of Innovation Networks: An Exploration of The Proximity Effect', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie (TESG)*, 92: 60-75.
- Omori, T. (2001), 'Balancing Economic Growth with Well-Being: Implications of the Japanese Experience', *Canadian Journal of Policy Research*, 2 (1): 87-93.
- Putnam, R. D. (1993), 'The Prosperous Community', *The American Prospect*, 4 (13), <http://www.prospect.org/print/V4/13/putnam-r.html>(10.11.2005).
- _____ (1995), 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy*, 6 (1): 65-78.
- Putnam, R.D., Leonardi, R. and Nanetti, R.Y. (1993), *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton.
- Serageldin, I. (1996), 'Sustainability as Opportunity and the Problem of Social Capital', *Brown Journal of World Affairs*, 3: 187-203.
- Serageldin, I. and Grootaert, C. (2000), 'Defining Social Capital: An Integrating View', P. Dasgupta and I. Serageldin, (ed.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, "içinde", 40-57, Washington, DC: The World Bank.
- Temple, J. (2000), 'Growth Effects of Education and Social Capital in The OECD Countries', *OECD Economics Department Working Papers*, EKO/WKP36, No. 263: 1-38.
- Whitely, P. (2000), 'Economic Growth and Social Capital', *Political Studies*, 48 (3): 443-66.

- Woolcock, M. (1998), 'Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework', *Theory and Society*, 2 (2): 151-208.
- Woolcock, M. and Narayan, D. (2000), 'Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy', *The World Bank Research Observer*, 15 (2): 225-49.
- Zak, P.J. and Knack, S. (2001), 'Trust and Growth', *The Economic Journal*, 111: 295-321.